

Az eddigieket összefoglalva: lényeges, a Csokonai-kutatásokban ezentúl megkerülhetetlen munkának tartjuk Bécsy Tamás tanulmányát még akkor is, ha elméleti igényessége nem érvényesül mindenütt azonos határfokkal az elemzésekben és ezért olykor alatta marad saját lehetőségeinek. E ponton túl azonban nem folytathatjuk a nézetek tisztulását segítő észrevételek sorát, mert igazságtalanok lennénk a szerzővel szemben. Ennek magyarázata az a fölöttebb furcsa és tudományos könyvkiadásunk jelenlegi pozíciójában luxusnak minősíthető helyzet, hogy Csokonai színműveinek 1978-ban megjelent kritikai kiadását az 1980-ban, ugyanannál a kiadónál publikáló szerzőnek nem volt lehetősége figyelembe venni. Bécsy – jegyzetei tanúsága szerint – 1973 közepén adhatta le kéziratát, melynek átfutási ideje irreálisan lassú. Ilyenkor marad az előszó végére szűrt mentegetőzés a frissebb szakirodalom figyelembevételének elmaradása miatt vagy a korrektúrában javítgatás, ami újabb, szintén a szerzőt sújtó nyomdai problémákhoz vezet. (Közvetve persze az is a kötet értékét rontja, hogy régen láttunk ennyi, az olvasót kedvetlenítő sajtóhibát akadémiai kiadványban.) Pukánszky né nagyon gazdag és sokrétű jegyzetapparátusa a kritikai kiadásban többhelyütt megóvhatta volna a szerzőt nyitott kapuk dőngetésétől és segítségükkel olykor finomíthatta volna megállapításait.

Csokonai életművéről újat mondani, kivált eredeti elméleti szempontok alapján, máris nem csekély eredmény. Őszintén reméljük, Bécsy Tamásnak lesz alkotói kedve és jobban szervezett lehetősége mostani drámaelemzéseinek továbbfejlesztésére, hogy azok még hatékonyabban gyarapítsák ismereteinket – már a kritikai kiadás bázisán – a magyar felvilágosodás korának legnagyobb poétájáról. (Irodalomtörténeti Füzetek, 98. Akadémiai Kiadó, 1980.)

KERÉNYI FERENC

FENYŐ ISTVÁN: MAGYARSÁG ÉS EMBERI EGYETEMESSÉG

„Ebben a kötetben egyetlen dolgozat kivételével az utolsó három évben írott tanulmányaimat, cikkeimet gyűjtöttem össze” – olvassuk a szerző utószavának első mondatát. Három esztendő termése tehát e már külsejében is tekintélyes, 835 oldalas könyv. Szinte zavarba ejti a kritikust már a feldolgozott anyag mennyisége is, különösen, ha számításba veszi – és nem lehet nem tennie –, hogy az 1960-as évek

végétől kezdve viszonylag rövid időközönként követik egymást Fenyő Istvánnak főként reformkori, de későbbi korszakok kutatási eredményeit is közreadó újabb és újabb kötetei.

A *Magyarság és emberi egyetemesség* című könyv három nagy egységre oszlik. Mintegy hatszáz oldalon a 19. század, elsősorban a reformkor problémakörébe vágó tanulmányok sorakoznak, szám szerint kilenc; nem egészen száz oldalt töltenek ki a századunk néhány kiemelkedő alakjáról, művéről szóló munkák, s a *Figyelő szemmel* rádió-előadásainak sora (harmincnégy rövid cikk) zárja a kötetet. – Elvárható-e, számonkérhető-e egy ily nagy terjedelmű, több korszakot, igen sokféle témát felölelő gyűjteménytől valamiféle belső egység, homogenitás? Hogy szerzőnk törekedett erre, már a kötet címével is jelzi, utószavában pedig részletesebben is szól róla. Az olvasó tehát az első laptól kezdve számíthat rá, hogy nem csupán esetleges – kevéssé ismert vagy újra értelmezendő – irodalmi és művelődéstörténeti problémák felé fordult a kutatói figyelem, hanem olyan kérdéskörök vonzása határozta meg azt, amelyekben a nemzeti és az egyetemes érdekek korrelációja, kölcsönös meghatározottsága, mint alapvető értékminőség van jelen. A könyvben tárgyalt művek, orgánumok természetesen nem azonos szinten képviselik e magasrendű szellemiséget, de az érték-hierarchiában való tájékozódáshoz biztos vezérfonalat ad a szerző szemléleti következetessége, folyamatokat, jelenségeket átvilágító elemző módszere.

A 19. századról szóló – arányaiban is, eredményeiben is kiemelkedő – egységnek két fő témája: a reformkori folyóiratok és Eötvös József.

A sajtótörténet fontosságát az irodalmi fejlődés, a szellemi élet alakulása szempontjából Fenyő István a felszabadulás után az első között ismerte fel. Az 1955-ben megjelent könyve Kisfaludy Károlyról és köréről *Az Auróra. Egy irodalmi zsebkönyv életrajza* címen fontos része lett a reformkorról szóló szakirodalomnak. A későbbiekben is nagy energiát fordított az irodalomkritikai közgondolkodás vizsgálata során a hazai magyar, sőt német nyelvű időszak kiadványok forrásanyagának feltárására, tanulságainak általánosítására (Vö. *Az irodalom republikájáért*, 1976), s *A magyar sajtó története* című kézikönyv I. kötete számára (Akadémiai K., 1979) feldolgozta a reformkor jó néhány, a korszak szellemi mozgását jelentékenyen alakító s egyben azt tükröző orgánumának külső, de főként belső történetét. Ezek közül került négy tanulmány e most tárgyalt gyűjtemény élére. Szorosan egymásra épülő írások ezek. Az 1810-es évektől a 40-es évekig ívelő fejlődésvonal mentén követhetjük a liberalizmus eszméinek kezdeti, majd egyre erőteljesebb térhódítását az Erdélyi Múzeum, a Tudományos Gyűjtemény, a Tudománytár, végül az Athenaeum lapjainak

értő feldolgozásában. Fenyő István végtelen türelemmel, elmélyüléssel rendszerezte a jók mellett az olvasni is fárasztó, közepes vagy annál is gyengébb írásokat, hogy a fejlődési folyamatokat érzékeltesse. Lehetőséges, sőt valószínű is, hogy valamelyest kevesebb dokumentum felso- rakoztatása esetén is meggyőzné az olvasót egy adott törekvés, irányzat jelenlétéről egy-egy lapban, de a rá jellemző alapossággal inkább részle- tez, mintsem elnagyolna, inkább több példát ismertet, minthogy valami jellemzőnek vélt adat kimaradjon. Ez a módszer a tanulmányok figyel- mes követésében az olvasót is próbára teszi, de végül is értékes, új ismeretekhez jut.

A sajtótörténeti elemzések sorában az első és egyik legjobb is az Erdélyi Múzeumról szóló. Az irodalomtörténeti köztudat korábban két negatívumot tartott elsősorban emlékezetében. Ezek egyike, hogy a lap az általa meghirdetett pályázatra készült Bánk bánt meg sem említette, a másik, hogy Döbrentei Gábor, a szerkesztő nem éppen rokonszenvesen lépett fel később a Conversations-lexikoni pörben Bajzáékkal, az Aurora-körrel szemben. Fenyő István e két szempontot a folyóirat megítélésénél joggal nem veszi figyelembe. Az anyag gondos vizsgálata után méltán írja, hogy az Erdélyi Múzeum „egyike volt a 19. század legjelentősebb hazai szellemi orgánumainak, reformkori irodalmi és társadalmi eszmélkedésünk előkészítőinek, a romantika és liberalizmus eszméi úttörő propagálóinak”.

A hosszú életű, a szerkesztők személyétől függően igencsak változó értékszintet képviselő fővárosi lap, a Tudományos Gyűjtemény több, mint százoldalas feldolgozása ugyancsak elismerésre méltó teljesítmény. Fennállásának első tizenöt esztendejéről így ír Fenyő: „... a nemzettei válás és a polgári átalakulás ideológiai mozgása – minden ellentmondásosságával együtt e folyóiratban követhető nyomon leg- tanulságosabban.” A Tudományos Gyűjtemény 1828 és 1832 közötti négy esztendeje Vörösmarty-pályája felől nézve is nagy figyelmet érde- mel. Ezeket az éveket a költői életműben mint az útkeresés időszakát tartjuk számon. S íme a szerkesztő ugyanilyen átmeneti, még ki- forratlan eszmei irányt szab lapjának. A szerkesztői szék elfoglalásakor két hét állt csupán Vörösmarty rendelkezésére ahhoz, hogy összeállítsa a számot, és megírja programcikkét. Az ideológiai tisztázatlanság mellett Fenyő időszükével is magyarázza, hogy válogatás nélkül, igen- csak eltérő szemléletű írások kerültek egymás mellé. Ez a mentegetés- féle fölösleges, hiszen a következő sorokban ő maga az ellentmondásos, „néha egyenesen groteszk kettősséget” jellemzőnek tartja 1831 második feléig, a júliusi forradalom időszakáig. Ezt számos ténnyel bizonyítja is, mégsem fogalmaz mindig következetesen. Hogyan egyez- tessük össze például e kettősséget regisztráló megállapításait a mintegy

tíz oldallal később olvasható értékeléssel, azzal ugyanis, hogy Vörösmarty és köre „... attól a pillanattól kezdve, hogy kezükbe veszik a szerkesztést, felsorakoznak Széchenyi mögé. A folyóirat a »legnagyobb magyar« reformmozgalmának szócsovénévé válik Vörösmarty keze alatt.” (138. l.) Túlságosan sarkított és egyértelműen a jövő felé tekintést fejezi ki ez a fogalmazás, alkalmas arra, hogy megzavarja az olvasót, aki már tud Horvát István szellemiségének jelenlétéről is.

A mérhetetlenül nagy ismeretanyag, amelyet csupán a folyóiratokról szóló tanulmányok készítéséhez a szerzőnek kezelnie kellett, szinte elkerülhetetlenné tett kisebb szerkesztési vagy egyéb pontatlanságokat. Ilyen az említetteken kívül az Athenaeumról szóló fontos tanulmányban (helyszüke miatt tekintünk el lényegi ismertetésétől) a színházkritikai rovatról írt fejtegetések között az a szövegezés, mely szerint a Magyar Játékszíni Krónika megindulása előtt csak „időközönként” volt színházi kritika a 30-as évek folyóirataiban. Példának a Honművészt is említi, amely pedig 1833-tól teljes rendszerességgel, minden egyes számban, állandó rovatban számolt be a budai és a vidéki társulatok előadásairól.

A reformkori tanulmányok között igen érdekes *A „mozgalom-literatúra” Kazinczy Gábor írói körében* című dolgozat is. Számos ponton tovább építi azt a gondolatsort, amelyet T. Erdélyi Ilona e témakört tekintve alapvető kismonográfiájában az 1960-as évek közepén megfogalmazott. Fenyő markánsan rajzolja meg Kazinczy Gáborban az „apostol”-embereszmény hirdetőjében „Petőfi költészeti-költői magatartásbeli forradalmának egyik legfontosabb hazai előkészítőjét”.

Kiemelkedő helye van Fenyő István emberi-írói példaképei között Eötvös Józsefnek, akit e kötetben két nagy tanulmányban is megidézett. Előszónak készítette mindkettőt, a Magyar Helikon Eötvös-kiadásaihoz (*Arcképek és programok*, 1975; *Reform és hazafiság*, 1978), melyeket nemcsak bevezetett, de szerkesztett is. Kötetünkben *Eötvös, a szónok* és *Eötvös, a publicista* címen olvashatjuk e tanulmányokat, melyekben a tudományos objektivitás a személyes lelkesültség emelkedettebb légkörében valósul meg. Célkitűzéséről így vall: „... a beszédek elemzése során néhány, eddig meglehetősen háttérben maradt vonást élesebben rajzolok meg Eötvösnek, az európai gondolkodó magyarnak szellemi arcképen.” Szép, ihletett lapokon mutatja be a korához ezer szállal fűződő, első szónoklatát, a Kölcsey-émlékbeszédet mondó Eötvös József gondolatrendszerét. Irodalmi-műfaji elemzést is ad e sajátosan romantikus prózáról, melyre éppen az a jellemző, hogy klasszicista elveket is érvényesít. Ami Fenyőt különösen érdekli, már itt, az 1830-as évek végén megtalálja: az antifeudális

hazaszeretetet, az új közéleti erkölcsi ideált, s az *egyetemes emberi* szempontját, „melyet a reformkorban rajta kívül – írja – csak Petőfi fog hirdetni ily fenntartásoktól mentesen”. Bőségesen foglalkozik Eötvös szónoklatainak eszmei-gondolati forrásaival is, s azokkal a speciális kérdésekkel, amelyek szónoki-beszédművészetét, az eszmék tolmácsolásának módszerét, eljárása sajátosságát jelentették politikusi szereplései során. – A két tanulmány magáról a politikus Eötvösről ad igen árnyalt képet. A magyarság és emberi egyetemesség szétválaszthatatlanságának következetes, nagy hatású hirdetője egyszersmind az utókor elé állítandó emberi eszményként jelenik meg; egy elfoglaltságoktól, tévedésektől sem mentes, kiemelkedő humanitással, mélységesen demokratikus érzelmekkel megáldott személyiség példászerű felelősségtudata bontakozik ki az elemzésekből.

A reformkori témák között szerepel még a *Csokonai megítéltetésnek történetéhez* című tanulmány, s a Petőfi-vers, a *Magyar vagyok* értő elemzése. Ezek is figyelmet érdemelnének, ha teljesebb ismertetésre nyílna mód. Szót kell még azonban ejteni a kötet 20. századi – bár kisebb lélegzetű, de lényeges témákat érintő – tanulmányairól is. Az itt szereplő alkotók: Babits, Illyés, Zelk Zoltán, Vas István, Sütő András. Műveik nagyrészt azzal váltották ki Fenyő megkülönböztetett érdeklődését, hogy szellemiségüket mélyen áthatja a társadalmi haladással összekapcsolódó nemzetfelfogás, s ennek összefüggése az egyetemes emberi érdekekkel. A dolgozatok közül az egyik legszebb Illyés Gyula: *Oroszország* című prózai művének élményszerű felidézése s értékelése. Mint ismeretes, az 1934-es Szovjetunió-beli látogatását örökítette meg az író ebben a fontos politikai tettnek számító alkotásban, s Fenyő esszéje is bizonyítja: rendkívül izgalmas olvasmány ez a ma emberének is, a történeti tanulságok mélyebb átgondolására készítet.

Említésre érdemes munkákat helyszűke miatt mellőzve a *Babits Adyról* című tanulmányról szólunk még. Ezen a címen jelent meg a Magvető Kiadónál 1975-ben Gál István szerkesztésében az a dokumentumgyűjtemény, amely Fenyő Istvánnak is alkalmat adott, hogy az Utószóban jelzett tervének megfelelően a Nyugat-mozgalom története megírásához előmunkálatokat végezzen. Sokkal bonyolultabb, szerteágazóbb kérdésköröket ölel fel századunk két költő-nagyságának egymáshoz való viszonya, semmint hogy azt, akárcsak Fenyő dolgozata tükrében is felvázolhatnánk. A cikk szemléletének háttéréül a gyűjtemény olvastán támadt örömezés szolgál: „Gazdagabbak lettünk egy legenda szétfoszlásával. El kell múlnia immár annak a tévhitnek, hogy Ady és Babits szemben álltak, hogy Babits féltékeny volt költőóriás-társára. Gazdagabbak lettünk egy igazsággal . . .” – vág in medias res a témába, s ezen a lelkesült hőfokon közelíti meg a Babits-szövegeket,

keresve és találva sok szép, Ady mellett álló, Adyt elfogadó-értékelő megnyilvánulást. Anélkül, hogy tagadnánk a szóban forgó kiadvány fontosságát, anélkül, hogy felednénk korábbi irodalomtörténeti állásfoglalások tényeket figyelmen kívül hagyó (helyenként azokat nem ismerő) egyoldalúságait, sokszor statikus szemléletét, hibás ítéleteit, mégis megjegyeznék: Az 1960-as évektől kezdve a szakirodalomnak nem jelentéktelen része vallja, hogy az első világháború előszelében, s még inkább a következő időkben megváltozik Babits Mihály viszonya Ady Endréhez és költészetéhez. Jelentős közeledés figyelhető meg a korábbiakhoz képest. A „legenda szertefoszlását” nem látjuk tehát ennyire új jelenségnek.

Vitánk van egy elvi kérdésben is. Fenyő átveszi Gál István előszavából azt a tézist, miszerint a két költő viszonya „a magyar irodalom nagy világnézeti barátságai közül az egyik legjelentősebb”. Igaznak, bizonyítottnak tekintjük, hogy küzdőtársakká váltak, hogy a legfontosabb kérdésekben egyes időszakokban hasonlóan gondolkodtak, emberi kapcsolatuk baráttivá fejlődött, Ady halála után is hatással voltak eszméi Babits Mihályra, de a szemléleti, világnézeti azonosságot kettejükre vonatkoztatni mindezek ellenére óvakodnánk.

Ebben a tanulmányban különösen szükséges lenne időrend és tematika szimultán érvényesítése a szerkesztésben, a kapcsolat-pálya mentén gondolkodás. A korai időszak eléggé háttérben is marad, noha nehezen megkerülhető (és itt mégis hiányzó) állásfoglalásra hív fel. Miről van szó? Gál István a kötet bevezetőjében mint abszurd tévhitet utasítja el múltban és jelenben mindazok felfogását, akik szerint az 1910-es, Petőfivel kapcsolatos írások, Ady: *Petőfi nem alkuszikja* és Babits: *Petőfi és Aranya* a két költő viszonyát bármiképpen is érintenék, azzal akár csak összefüggésbe is hozhatók lennének. Érvelése nem túlságosan meggyőző, annál inkább érthetetlen, hogy Fenyő ezt a kérdést teljesen említetlenül hagyja. Miért? Hiszen az időben előrehaladva éppen ehhez a kezdeti szakaszhoz mérve tűnik elő a változás; ki-ki a maga ars poeticája, költészeti iránya, világképe szuverén érvényesítése mellett, a másik nagyságának, értékeinek egyre teljesebb felismerésével nyújt baráti kezét, átlátva immár nemcsak azt, ami elválaszt, hanem azt is, ami összeköt.

Szemmel láthatóan azonban Fenyő Istvánnak a kapcsolat vizsgálata csak egyik, nem kizárólagos célja volt. Bizonyára innen is adódik, hogy annak időrendi alakulása nem mutatkozik meg teljes plaszticitással. Mert amit el akart mondani Babitsnak Adyról szóló írásai kapcsán, azok a magasrendű babitsi értékek, a művésze, a gondolkodó, a humanistáé, az emberi haladásban bizó, a hazafiságot és európaiságot összekapcsoló etikus ember értékei, s ezek számbavételére. új hangsúlyok kitételére

nyújtottak kiváló alkalmat az Ady-cikkek, Adyt érintő megnyilatkozások.

A tanulmány-gyűjtemény végére érve hiába keressük az egyes írások első közlési helyét. Fenyő más kötetében adott ilyen eligazítást s ez itt se lett volna fölösleges. Hiszen nem egy esetben valamely könyv, kiadvány bevezetése szerepel e gyűjteményben is, s teljesebb értéküket bonthatná ki az olvasó, ha figyelmét a szerző a szóban forgó művekre, azok pontos címére, megjelenési helyére-idejére ily módon is felhívna.

Összegezésül: Fenyő István személyes érdekelttsége, vonzódása választott témáihoz ebben a kötetben különösen intenzív. Az irodalmi, publicisztikai anyag szakszerű feldolgozását a humánus eszmények felmutatásának igen erőteljes szándéka kíséri. A nemzeti és az egyetemes haladás összefüggéséről akar meggyőzni a múlt tanulságai révén. Keresi és bizonyítja azt a történeti folytonosságot, amely a 19. és 20. századi irodalmunk jelentékeny orgánumainak és alkotóinak műveiben e kérdéskörben megvalósult. Mából kiinduló felelősségtudata, elkötelezettsége vezeti érvei dinamikus felsorakoztatásában, ettől izzik fel gyakorta a stílus is, s így kapcsolódnak egymáshoz, válnak valamiképpen szervevé a mégoly eltérő tárgyú tanulmányai. Meggyőző tehát a külön-külön alkotott műveket összefoglaló szép cím. (Szépirodalmi, 1979.)

TAMÁS ANNA

NEMESKÜRTY ISTVÁN: PARÁZS A HAMU ALATT VILÁGOSTÓL SOLFERINÓIG

Nemeskürty István munkája – az alcím támasztotta sejtelmekkel ellentétben – nem tíz esztendő magyar történelmének krónikája, hanem elsősorban a nemzeti ellenállást beszéli el Schwarzenberg és Bach rendszerével szemben. Tétele, hogy a beolvasztás, elnémetesítés elleni tiltakozás nem passzív rezisztencia, hanem cselekvő föllépés, „bátor, szívós és sikeres védekezés” (310), amelyben a legkülönbözőbb osztályok, rétegek, felekezetek „rövid időre egy célra összpontosították közös erejüket” (311). Szerinte „e függetlenségi harcnak láthatatlan irányítója végső fokon még mindig Kossuth Lajos volt, 1857-től pedig vele párhuzamosan ismét Széchenyi István” (20). A küzdelem nem